

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יב, תשכ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

התחיל פועלי

1. הפועל התחיל שתי צורות לו, כידוע: החל (חלל בהפעיל) במקרא, התחיל בלשון חז"ל, בלי הבדל בהוראה ובשימוש. ההתפתחות: החל (פועל) — תחילה (תואר-הפועל) — התחיל. בימינו מקובלת יותר הצורה המאוחרת.

2. במקרא מתקשר החל עם המקור המתחבר (שם-הפועל), כמו שאר פועלי העזר: יכול, מיהר, הואיל, אבה, חפץ, ביקש, מיאן, חדל, למשל: ובנימין החל להכות חללים (שופטים כ, לט); החל ד' להשליח ביהודה (מ"ב טו, לו); אשר החילות לנפול לפניו (אסתר ג, יג). חורג הכתוב: ועיניו החלו כהות (ש"א ג, ב; יש מתקנים: כהות; ר' סגל בפירושו וגזניוס בדקדוק סע' 120).

בספרות התלמודית התחיל כפועל עזר מתקשר עם המקור המתחבר או עם בינוני 1: משישבו במקדש התחילו למשכן (שקלים א, ג); עד שיתחילו העם לקצור קציר חטין (גדרים ה, ד); ואינו מתחיל למנות (נויר ז, ב); התחיל גלגל חמה לשקוע (יר' ברכות א, א); — התחילו כל העם שורפין (פסחים א, ה); התחילו היחידים מתענין (תענית א, ד); התחילו גשמים מנטפין (שם ג, ח); התחיל מונה את שלו (נויר ב, ט); התחיל צוח (שמו"ר ה, יד); התחיל מספר

---

1. עם בינוני גם בארמית ובסורית.

מעשה הזאב (ירו' ברכות א. ו); התחילו הן בוכין ור' עקיבא משחק (סנה' קא ע"א); החלו מעלין (תמיד ב. ג).

משום מה התחיל כפועל עזר מתקשר עם בינוני?

3. אמנם הנורמה הוא: פועל עזר מתקשר עם המקור המתחבר, אלא שקיימת גם צורה מורכבת של המקור המתחבר והיא: להיות + בינוני ("התחיל להיות פועל"). מקור מתחבר מורכב זה נוהג הרבה בלשון חז"ל. הוא בא לא רק אחרי פועל עזר, אלא גם אחרי פועל במשמע רגיל, ולעתים אחרי שם (כתחליף לפועל). וכוונת הצורה המורכבת הזאת היא לציין פעולה מתמדת (או מצב מתמיד).

4. מגוון הוא השימוש של המקור המתחבר המורכב.

הוא בא —

א. אחרי פועל במשמע רגיל:

הנוטל שכרו להיות רואה (בכורות ד. ה); המניח פירות להיות מפריש עליהן תרומה ומעשרות (גיטין ג. ח); עשה בראשו מסמר להיות מכה בו (תוס' כלים ד. ד); פעמים שאדם בוש להיות מוכר על פתח חנותו (שם ב"ק יא. ז); התירו לבית רבן גמליאל להיות רואין במראה (שם ע"ז ג. ה); תנור שהסיקו להיות צולה בו (שם כלים ב"ק ד. ד); עזר שעשאו לשלחן להיות אוכל עליו (שם שם ב"ב ו. ד); אין מחייבין אותו להיות יושב ומלקט (תרומות יא. ו). — אולם (גם כאן לפעולה מתמדת): הנחתומים לא חייבו אותם חכמים להפריש (דמאי ב. ד); הכל כשרין לקרות את המגילה (מגילה ב. ד).

ב. אחרי פועל עזר חיובי :

אין נוהגין כן להיות יושבין על ספסל (תוס' מו"ק ב. טו); מקום שנהגו להיות הולכין אבילים (שם פסחים ב. טז); חזרו להיות נותנין זה לזה (שם שבועות ג. ח); הוחזקו להיות משיאין על פי עד אחד (יבמות טז. ז); היתה למודה להיות רואה (תוס' נדה ט. א). — אולם (גם כאן לפעולה מתמדת): מקום שנהגו לחלוק (ב"מ ה. ה); חזרו לשקול סלעים (שקלים ב. ד); והיא למודה לבוא אצל אביה (תרומות יא. י').

ג. אחרי פועל עזר שלילי (לפועל היה מצטרפת מ' השלילה: מלהיות):

פסקה מלהיות דומעת (תוס' בכורות ד. ד); לא נמנעו מלהיות אוכלין (שם דמאי ב. ב); לא נמנעו מלהיות נותנין (שם כלים ב"ב ג. ד); חזרו מלהיות מושכין (שם מקוואות א. יד). — אולם: פסקו מלקרוע (ירו מו"ק ג. ז); נמנעו מלהביא (ביכורים ג. ז); לא נמנעו מלישא נשים (יבמות א. ד).

מקור מתחבר מורכב אחרי פועל בא (אמנם קצת) גם בספרים המאוחרים של המקרא: וישלח ספרים וגו' להיות כל איש שורר בביתו (אסתר א. כב); לקיים עליהם להיות עושים את יום ארבעה עשר (שם ט. כא); קיימו וקיבלו עליהם וגו' להיות עושים (שם שם, כז).

במשנה ובתוספתא אין המקור המתחבר המורכב אחרי התחיל קיים, וגם במקורות אחרים לא מצאתי. אולם נאמר כאן: לא ראיתי אינה ראייה.

ד. אחרי השם דרך כנסמך בסמיכות רגילה או

בסמיכות מפורקת (תחליף לפועל נהגו וכד'): :

דרך הבונה להיות בודק (תוס' אהלות טז, ד); דרך

השוק להיות עומד בעיירות (שם ב"מ ג, כ); דרכה של אשה

להיות יושבת בתוך ביתה ודרכו של איש להיות יוצא לשוק

(ב"ר יח, א). — אולם: דרכו של איש לחזור על אשה ואין

דרכה של אשה לחזור על איש (קידושין ב ע"ב); דרך מלכים

לעמוד בשלוש שעות (ברכות א, ב); דרך הטומאה לצאת

ואין דרכה להיכנס (אהלות ג, ז).

ה. אחרי עתיד בקשר עם שם.

עתידה עבודה זרה להיות באה וכורעו לפני הקב"ה

(ירו' ע"ז ד, ז); הארץ עתידה להיות נזרעת ועושה פירות.

אילני סרק עתידים להיות עושים פירות (ספרא ויקרא כו, ד);

ועתידין (המים) להיות יוצאין מתחת מפתח הבית (שקלים

ו, ג); שערי ירושלים עתידים להיות מגיעים עד דמשק

(ספרי דברים א); עתידין תחומי ירושלים להיות מלאים

אבנים טובות (פסדר"כ קלז). — אולם: כל נדר שאני עתיד

לידור (נדרים ג, א); מה שנעשה ומה שעתיד להיעשות

(סדר אליהו רבה, מהד' איש שלום ע' 6).

5. אחרי פועל עזר (חיובי ושלילי) ואחרי תחליפי

דרך יש שהמלה להיות נשמטת (אולי לשם קיצור.

ואולי משום שהיא מובנת מתוך העניין) ונשאר רק הבינוני.

במשפט „התחילו כל העם שורפין“ (פסחים א, ה) הכוונה:

התחילו כל העם להיות שורפין. אליפסה (השמטה) כזאת

נוהגת הרבה במקורותינו אחרי הפועל התחיל (כמובא לעיל)

6. גם הבינוני כקיצור המקור המתחבר המורכב בא

אחרי הפעלים והשמות השונים המובאים לעיל:

לא נחשדו חברין תורמין (תוס' מעשרות ב, ה; מהד' ליברמן). נוהגין היו בית אבא ונתנין (פאה ב, ד); לא נמנעו עושין טהרות (יבמות א, ד): לא זזו משם נושאין ונתנין בדבר (יר' מגילה א, ה); נכנס בשעה שדרך בני אדם נכנסים ויוצא בשעה שדרך בני אדם יוצאין (ב"ב ו, ו); דרך המומתין מתודין (סנה' ו, ב); כך דרכם של מספרי לשון הרע פותחין בטובה ומשלימין ברעה (תנחומא, שלח); עתידה ירושלים מתרחבת ועולה (פסדר"כ קמג): עתידין בניך נאחזים בעוונות ונסבכין בצרות (שרידי ירושלמי ע' 176, לפי ילון, לשוננו א' ע' 125); שכל המועדים עתידים בטלים (מד' משלי ט, ב בובר, שם).

7. בתקופתנו אין הנוהג בשימוש התחיל אחיד.

יש הבדל בין הלשון הספרותית ובין הלשון המדוברת (וכן לשון העיתונות והמשרדים): בספרות נוהגות שתי הדרכים (התחיל לפעול, התחיל פועל), ומתוך בדיקה מקיפה העליתי, שההתקשרות עם הבינוני מצויה בה יותר; בלשון הדיבור התחיל מתקשר עם המקור המתחבר (התחיל לפעול).

דוגמות מהספרות החדשה: והתחילו כל מיני מדוה...

נוצצין כעשב השדה (מנדלי, בעמק הבכא, ע' יט); התחילו סימניות של שבוש מבצבצות ועולות (עגנון, אורח, ע' ט); התחילו מרקדים (שניאור, פנדרי א', ע' 30); התחיל שוב מגמגם (שם 33); התחילה נוהגת (הזו, דלתות נחושת, ע' 46);

והתחילה מטיילת (שם, 144); התחלתי מחשב דרכי (ש' צמת, כתבים נבחרים, ע' 10); התחילה מהלכת (שם, 12); התחילה חוקרת (שם, 15); התחלתי יורד (שם, 24); התחיל מטריד (שם, 28); מתחיל מתופף (י' טברסקי, הסער וההגה, ע' 15). — התחיל לגמגם ולגלגל בעיניו הגדולות (שניאור, פנדרי א', ע' 32); התחיל למלמל (שם); התחיל ה"תכשיט" שלה להשתתף במשחק (ש' צמת, כתבים נבחרים, ע' 22).

8. בספרות החדשה קיים תהליך רגיל של השפעת הלשון המדוברת, בייחוד בכתבי סופרים, שלא הרבו לשקוד על הספרות התלמודית, אלא מאידך גיסא ניכרת גם נטייה לחקות את הדרך העדיפה שבספרות החדשה, היינו לקשר התחיל עם בינוני. בבעיה זו מעניין ומאלף להשוות את שני התרגומים של "מלחמה ושלו" לטולסטוי, של טריווש ושל לאה גולדברג. הראשון כותב: התחיל בוכה, התחילו מורים, התחילו נסים בבהלה; השנייה כותבת: התחיל לבכות, החלו לירות, החלו הכל לרוץ ולברוח.

9. שימוש השם סוף.

גם השם סוף עם כינויים מתקשר בלשון חז"ל עם המקור המתאבר הפשוט כתחליף לפועל עזר, במובן "עתיד פלוני ל...". היינו כדי להביע, שהפעולה המובעת במקור מוכרחת לבוא בעתיד. למשל: אל תהי רגיל בנדירים, שסופך למעול בשבועות (נדירים כ ע"א); כל המקיים את התורה מעוני, סופו לקיימה מעושר; וכל המבטל את התורה מעושר, סופו לבטלה מעוני (אבות ד, ט); כל מחלוקת שהיא לשם שמים, סופה להתקיים (שם ה, יז); היו מכניסין אותן

(את העדים) ומאיימין עליהן וכו' או: שמא אי אתם יודעין
שסופנו לבדוק אתכם (סנהד' ד, ה); סופך ליטול את שלך
(רש"י, שמ' כב, כב).

לעתים רחוקות מתקשר השם סוף בצירוף כינויים עם
בינוני: וכל תורה, שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת
עוון (אבות ב, ב).

אלא שהשם סוף בלי כינויים לפני בינוני משמש גם
שלא כתחליף לפועל עזר, כי אם כנושא פסיכולוגי במשפט,
ולו שתי אפשרויות: או שהוא מציין מושג של זמן — הסוף
הוא כך וכך; או שיש בו משום אליפסה — סוף פלוני
הוא כך וכך (כמו: דרך פלוני כך וכך, לעיל). למשל: למלך
בשר ודם, שאמר לעבדו לבשל לו תבשיל, והוא לא בשל לו
לו תבשיל מימיו — סוף מקדיח את התבשיל (תוס' ברכות
ז, יח); הנושא את עיניו באשתו שתמות ויירשנה או ישא את
אחותה, סוף קוברתו (שם סוטה ה, י). לעתים גם עם כינויים:
כל שהוא משמש את רבו כראוי, סופו הוא יוצא לחירות
(שהש"ר א); וכן גם הצירוף סוף ש: סוף שאשתו אומרת
לו ויק"ר יב); סוף שמקיימה על ידי אחרים (שם לה). גם
לסוף: כל הנהגה מסעודת הרשות, לסוף גולה (פסחים
מט ע"א).

ביבליוגרפיה: סגל, דקדוק לשון המשנה, ע' 130—131;

ח' ילון, לשוננו א', ע' 125 ("עמיד" שאחריו בינוני).